

UDC 159.9.072

DOI: 10.34671/SCH.BSR.2020.0401.0011

АДАПТАЦИЯ НА ВЪПРОСНИКА ЗА ВРЕМЕВА ПЕРСПЕКТИВА С ВКЛЮЧЕНА СКАЛА „ТРАНСЦЕНДЕНТАЛНО БЪДЕЩЕ“

© 2020

Кирилов Кирил Найденов, докторант по педагогическа и възрастова психология

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

(4027, България, Пловдив, бул. „България“, №236, e-mail: drkirilov@gmail.com)

Василева Маргарита Антонова, студент по психология

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

(5003, България, Велико Търново, ул. „Т. Търновски“, №2, e-mail: margo13va@abv.bg)

Анотация. Настоящото изследване е свързано с конструкта „времева перспектива“. Цел на проучването бе създаването на нова адаптация на въпросника за времева перспектива, включваща и скалата „Трансцендентално бъдеще“. Основните ни задачи бяха: 1. Да се представят обобщените резултати, получени от ИЛ. 2. Да се представи необходимия доказателствен статистически анализ. 3. Да се предложат за използване при български условия пълна и кратка версия на въпросника за времева перспектива, с включена скала „Трансцендентално бъдеще“. Бяха изследвани 403 лица на възраст между 17 и 82 години. Изследваните са разпределени по възраст, пол и образование, като се оказа, че, по степен на влияние върху комбинацията от времеви перспективи, тези фактори се подреждат точно в обратен ред. Получените резултати, както и проведенният статистически анализ ни позволяват да направим извода, че сме предложили надеждни пълна и кратка версии на адаптация на въпросника за времева перспектива за български условия, с включена скала „Трансцендентално бъдеще“, които могат да бъдат използвани от специалистите в бъдеще.

Ключови думи: психология, времева перспектива, Зимбардо и Бойд, ZTPИ, психологическо време на личността, адаптация на ZTPИ, Виктория Ангелова, Михаил Проданов, Головаха и Кроник.

ADAPTATION OF THE TIME PERSPECTIVE QUESTIONNAIRE ZTPИ WITH „TRANSCENDENTAL-FUTURE“ SCALE INCLUDED

© 2020

Kirilov Kiril Naidenov, PhD candidate in Pedagogical and Developmental Psychology

Plovdiv University „Paisii Hilendarski“

(4027, Bulgaria, Plovdiv, 236 Bulgaria Blvd., e-mail: drkirilov@gmail.com)

Vasileva Margarita Antonova, Undergraduate of Psychology

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

(5003, Bulgaria, Veliko Turnovo, T. Turnovski str., 2, e-mail: margo13va@abv.bg)

Abstract. The present study is related to the „time perspective“ construct. The aim of the study was to create a new adaptation of the time perspective questionnaire, including the „Transcendental-Future“ scale. Our main tasks were: 1. To present the summary results obtained by the persons studied. 2. To provide the necessary evidential statistical analysis. 3. To offer a complete and concise version of the time perspective questionnaire, including the „Transcendental-Future“ scale, to be used under Bulgarian conditions. 403 individuals between the ages of 17 and 82 were examined. The persons surveyed are distributed by age, biological sex and education, and it has been shown that, by the degree of influence on the combination of time perspectives, these factors are arranged exactly in the opposite order. The results obtained, as well as the statistical analysis, allow us to conclude that we have offered reliable complete and concise versions of the adaptation of the time perspective questionnaire for Bulgarian conditions, with a scale included „Transcendental-Future“ which can be used by specialists in the future.

Keywords: psychology, time perspective, Zimbardo and Boyd, ZTPИ, psychological time of personality, adaptation of ZTPИ, Victoria Angelova, Mikhail Prodanov, Golovakha and Kronik.

АДАПТАЦИЯ ОПРОСНИКА ВРЕМЕННОЙ ПЕРСПЕКТИВЫ ЛИЧНОСТИ С ВКЛЮЧЕННОЙ ШКАЛОЙ „ТРАНСЦЕНДЕНТНОЕ БУДУЩЕЕ“

© 2020

Кирилов Кирил Найденов, докторант по педагогической и возрастной психологии

Пловдивский Университет им. П. Хилендарского

(4027, Болгария, Пловдив, бул. „България“, №236, e-mail: drkirilov@gmail.com)

Василева Маргарита Антонова, студент по психологии

Великотърновский университет им. Святых Кирилла и Мефодия

(5003, Болгария, Велико Търново, ул. „Т. Търновски“, №2, e-mail: margo13va@abv.bg)

Аннотация. Настоящее исследование связано с конструктом „временная перспектива“. Цель исследования состояла в том, чтобы создать новую адаптацию опросника временной перспективы, включая шкалу „Трансцендентное Будущее“. Нашими основными задачами были: 1. Представить обобщенные результаты, полученные от исследованных лиц. 2. Предоставить необходимый доказательный статистический анализ. 3. Предложить полную и краткую версии опросника временной перспективы, включая шкалу „Трансцендентное Будущее“, которые можно было бы использовать в болгарских условиях. Обследовано 403 человека в возрасте от 17 до 82 лет. Респонденты были распределены по возрасту, полу и образованию. Оказалось, что по степени влияния на комбинацию временных перспектив у данного человека, эти факторы располагаются точно в обратном порядке - сильнее всего влияет фактор „образование“, а меньше всего - календарный возраст. Полученные результаты, а также проведенный статистический анализ, позволяют нам сделать вывод о том, что мы предложили надежные версии (полная и краткая) адаптации опросника временной перспективы для болгарских условий, с включенной шкалой „Трансцендентное Будущее“, которые могут использоваться соответствующими специалистами в будущем.

Ключевые слова: психология, временная перспектива, Зимбардо и Бойд, ZTPИ, психологическое время личности, адаптация ZTPИ, Виктория Ангелова, Михаил Проданов, Головаха и Кроник.

Постановка на проблема в общ вид и неговата връзка с важни научни, приложни и практически задачи.

Обект на нашето изследване, както в конкретния слу-
Балканско научно обозрение. 2020. Т. 4. № 1(7)

чай, така и в предишни наши разработки [1, 2], е психологическото време на личността. Започвайки с причинно-целевата концепция за психологическото време на

Головаха и Кроник, публикувана подробно за първи път през 1984 г. [3], естествено беше да се обърнем и към „времената перспектива на личността“ (и въпросника за нейното изследване - ZTPИ) [4, 5]. Основната ни идея се формира в стремеж, да се проучи и евентуално операционализира предполагаемата връзка между резултатите, получавани при двете цитирани по-горе концепции и, съответно, методи. (Допълнителен стимул за научни търсения и такъв един подход ни дава и зададеният от Левкова въпрос: „Можем ли да кажем, че има връзка между разбирането на времената перспектива (психологическото време) в дилемата „да имаш или да бъдеш“ и сценарната теория?“ [6, с. 63]). И докато методиката, използвана от Головаха и Кроник - каузометрията, подробно операционализирана и допълнена по-късно от Кроник и Ахмеров [7], предполага директно прилагане, то за използването на въпросника за времената перспектива на личността бе необходима адаптация за български условия. Тук ще покажем начина, по който се опитахме да постигнем тази цел, но веднага отбелязваме, че не сме първите в България, поставящи си подобна цел, както и предлагащи решение.

Анализ на последните изследвания и публикации, в които са разгледани аспекти на подобен проблем, и на базата на които се обосновава и автора; отделяне и аотиране на неразрешените аспекти в хода на емпирически анализ на проблема. За първи път в България цялостна публикувана адаптация на ZTPИ, в пет-факторния му вариант, предлага Ангелова през 2017 г. в своя дисертационен труд „Времена перспектива и смисъл на живота в юношеска възраст“ [8]. Ангелова обобщава резултатите на 559 успешно изследвани лица (ИЛ), на възраст между 16 и 22 години, и получава много добри резултати. Това ѝ позволява да акцентира отново върху същността на концепцията за времената перспектива и да повтори, че „... всяка отделна временна перспектива не е свързана пряко с останалите. Всеки един човек притежава уникална комбинация от времеви перспективи.“ [8, с. 6]. Тук е мястото да споменем факта, че, поради обективни и субективни (свързани с наш методологичен пропуск) причини, ние се запознахме с резултатите на Ангелова едва когато бяхме стартирали (и напреднали в) нашето изследване, поради което започнахме всичко от самото начало. Преведохме айтемите от английски на български и консултирахме нашия превод с двама професионални преводачи, а последвалият анализ, при сравняване на преводите (на Ангелова и нашия), показва запазена семантичност на айтемите, макар и да има някои разминавания в конкретния изказ, при известна част от тях.

Проданов, инспириран от редица други изследвания и адаптации на ZTPИ [9], си поставя за цел, освен висока ефективност, да постигне и висока ефикасност при операционализирането на времената перспектива. В своя труд „Още за операционализацията на конструкта „времена перспектива“ той добавя: „Стимул за апробация на българска кратка версия на ZTPИ беше и широкомащабно изследване с чешка и словашка извадка, в което са дадени аргументи в полза на две кратки форми на въпросника: първата се състои от 15 айтема и поддържа 5 факторния модел, а втората – от 18 айтема и се развива в контекста на 6 факторния модел.“ [9, с. 152], като предлага обоснована кратка версия (съдържаща 15 айтема) на въпросника ZTPИ.

Трудът и руската версия на Сирцова, Соколова и Митина [10] ни показва още един похват, който разширява методологичните възможности при адаптацията на ZTPИ - като изхождат от факторните тегла на отделните айтеми, те предлагат някои от айтемите да се използват едновременно в две различни скали на въпросника - разбира се, в единия случай в „прав вариант“, а в другия - в „обърнат вариант“ на отчитане.

Понастоящем е известно, че съществуват множество версии на адаптация на ZTPИ [9, с. 150], които също ни

показват, че подходът към адаптацията на ZTPИ е много важен за получения цялостен резултат.

Формиране целите на статията (постановка на задачата). Цел на нашето проучване е нова адаптация на въпросника за времената перспектива, включваща и скалата „Трансцендентално бъдеще“. Тази цел определи и основните ни задачи: 1. Да се представят обобщените резултати, получени от ИЛ. 2. Да се осъществи необходимия доказателствен статистически анализ. 3. Да се предложат за използване при български условия пълна и кратка версия на въпросника за времената перспектива, с включена скала „Трансцендентално бъдеще“.

Изложение на основния материал на изследването, посредством пълното обосноваване на получените научни и приложни резултати. Ние проведохме проучване сред представителна извадка, при $N = 403$ ИЛ (включени са само успешно и цялостно попълнените въпросника). Основните разлики в подхода към адаптацията между цитираните две български версии и нашите са следните: 1. В нашето изследване е включена и скалата „Трансцендентално бъдеще“ (ТТPI). 2. Нашата извадка има голям възрастов обхват - 65 години, като включва ИЛ на възраст между 17 и 82 години ($\bar{X} = 41.9$; $\sigma = 13.5$), както и други съществени характеристики: ИЛ са с местоживеење в 32 населени места в България (областни градове, по-малки градове, села); по възраст ИЛ се разпределят така: 176 на възраст до 39 навършени години и 227 на възраст от 40 години и нагоре; по пол - жени 273, мъже 130; по образование - с образование до средно включително 226, с образование над средно 177.

Първичните данни са събрани от авторите на проучването.

В изложението по-нататък нашата работа ще бъде представена в съответствие с поставените цел и задачи.

Емпиричното изследване протече в три етапа:

1. Констатиращ етап.

1.1. Първичните данни бяха събирани 8 месеца - от юни 2019 г. до края на януари 2020 година. Всички ИЛ, включени в проучването, дадоха своето съгласие да участват в него, а някои сами пожелаха това.

1.2. Първоначално бе направено пилотно проучване сред 42 ИЛ, които бяха помолени да изкажат и своите впечатления и отношение към попълвания от тях въпросник. Това доведе до редактиране на текста на 3 айтема.

1.3. С цел изследване на възпроизводимостта на резултатите, при 66 ИЛ бе проведено повторно тестиране, като обобщените сурови резултати показаха сравнително висока възпроизводимост ($r = 0.72$, $p < 0.01$).

2. Етап на обработка на резултатите от изследването.

2.1. Получените първични сурови данни бяха въвеждани от хартиен носител или файл във формат MS WORD в специално създаден от нас файл в MS Excel, а след това същите бяха проверявани и въвеждани за обработка в програмата IBM SPSS Statistics (версия 22).

2.2. Данните бяха обработвани, чрез използване на 5-степенна скала на Ликерт, като оценките, давани от ИЛ, можеха да бъдат „абсолютно невярно“, „невярно“, „неутрално“, „вярно“, „абсолютно вярно“, обозначаващи при обработката на данните, съответно, с числови оценки от 1 до 5.

Тук ще представим резултатите от статистическата обработка във възможно най-икономичен вид.

Тъй като Зимбардо показва, че скалата за „Трансцендентално бъдеще“ (ТТPI) може да бъде използвана самостоятелно [5, с. 67], ние добавихме десетте айтема от тази скала в края на основния въпросник - ZTPИ, като получихме въпросник с 66 айтема. Преди още да проведем изследователски факторен анализ - ИФА (exploratory factor analysis) по метода на главните компоненти, проверихме Cronbach's alpha както за 56-те айтема на ZTPИ, така и за 66-те айтема. В първия случай Cronbach's alpha = 0.80, а във втория - 0.82. Направи ни

впечатление, че конкретните стойности на Cronbach's alpha биха нараснали съществено, при премахване на айтемите под номера 9, 24, 25, 56 и 61. При провеждането на ИФА забелязахме, че същите айтеми не се вписват в общия модел. Това ни накара да търсим други решения. Премахнахме въпросните пет айтема и отново проверихме Cronbach's alpha за новополучените въпросници с 52 и съответно 61 айтема. Стойностите на Cronbach's alpha бяха, съответно, 0.84 и 0.85.

Нашата идея обаче, беше да получим надеждно решение при използване на всички 66 айтема. Затова отново включихме айтемите 9, 24, 25, 56 и 61 но в „правия“ им вариант - т.е., с отчитане на резултатите по тях без да обръщаме начина на токуване. Единственият айтем с „обратно“ токуване остана айтем 41. Стойностите на Cronbach's alpha за ZTRI = 56 и ZTRI+TTPI = 66 станаха, съответно, 0.85 и 0.86.

Именно от тази позиция проведохме отново ИФА и получените резултати, след ротация по Varimax, представяме в следващите две таблици по-долу:

Таблица 1 - Проверка на адекватността за провеждане на ИФА чрез показателите за адекватност на Kaiser-Meyer-Olkin и сферичност на облака от данни на Bartlett's Test of Sphericity.

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.797
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	8745.391
	df	2145
	Sig.	.000

Таблица 2 - Изследователски факторен анализ по метода на главните компоненти с ротация по Varimax

Субскала Айтем №	Фактор						Субскала Айтем №	Фактор					
	1	2	3	4	5	6		1	2	3	4	5	6
Q1				.273			Q37				.477		
Q2					.468		Q38	.273		.613			
Q3			.654				Q39			.719			
Q4	.557						Q40					.579	
Q5	.451						Q41Rev			-.326			.475
Q6				.415	.370		Q42				.536		
Q7					.654		Q43					.385	
Q8				.459			Q44				.446		
Q10					.568		Q45					.524	
Q11	-.446				.546		Q46					.468	
Q12				.399			Q47	.283		.384			.378
Q13					.549		Q48				.479		
Q14		.270	.663				Q49						.323
Q15	.275				.522		Q50	.746					
Q16	.703						Q51					.436	
Q17	-.278			.297	.350		Q52				.339		
Q18					.415		Q53			.390	.289		
Q19				.359			Q54	.660					
Q20					.310	.570	Q55			-.297	.486		
Q21					.490		Q57			.717			
Q22	.372						Q58			.767			
Q23			.308	.458			Q59			.717			
Q26				.563			Q60			.542			
Q27	.507						Q62			.641			
Q28				.399			Q63			.499			
Q29	.302				.577		Q64			.606			
Q30					.470		Q65			.620			
Q31				.551			Q66			.649			
Q32				.467			Q6D					.304	
Q33	.449		.448				Q24D			.515	.438		
Q34	.651						Q25D	.420					-.270
Q35			.407				Q36D			.298	.270		
Q36	.511		.294				Q61D		-.291	.297		.324	

Тук с *Qi* означаваме айтемите, като индексът *i* обозначава техния пореден номер така, както са в оригиналната скала на Зимбардо - ZTRI, а последващите айтеми са от TTPI, добавени към първата. Обозначенията за факторите/субскалите са следните: **МН** - Минало-негативно, **БТ** - Бъдеще-трансцендентално, **НФ** - Настояще-фаталистично, **НХ** - Настояще-хедонистично, **БЕ** - Бъдеще (екзистенциално), и **МП** - Минало-позитивно. Макар че всички айтеми, с изключение на айтем 41, са

„прави“ като отчитане на резултатите, айтемите 9, 24, 25, 56 и 61 са представени в горната таблица като *QiD* с цел да се акцентира, че те се отчитат именно така, както са получени от ИЛ, а не с обръщане на стойностите.

В посоченото по-горе факторно решение са показани стойностите на факторните тегла **надвишаващи** минималната значима стойност (взета като абсолютна стойност), според формулата на Норман и Стрейнер, която гласи: $MIN FL = 5.152/\sqrt{N-2}$, където **MIN FL** минималната значима стойност на факторното тегло, а *N* е броя на ИЛ [11, с. 139]. В нашия случай, посочената формула показва, че $MIN FL = 0.257$. Тук забелязваме, че, макар и с неголямо факторно тегло, айтем 61 (в „правия“ си вариант) попада в скалата БЕ и излиза от TTPI. По този начин, за нас, **ZTRI** се представя с **57** айтема, а **TTPI** с **9** - или общо, за пълната скала, **66** айтема.

При така представеното 6-факторно решение, шестте фактора обясняват 37.269% от общата вариация, като разпределението по реда на факторите е следното: фактор 1 - 7.051%, фактор 2 - 6.871%, фактор 3 - 6.769%, фактор 4 - 6.365%, фактор 5 - 5.167%, и фактор 6 - 5.044%.

При проверката на надеждността на вътрешната съгласуваност на айтемите в целия въпросник и отделните скали чрез Cronbach's alpha, получихме следните резултати, представени в таблица 3:

Таблица 3 - Надеждност на вътрешната съгласуваност на айтемите по скали.

Скала	МН	БТ	НФ	НХ	БЕ	МП	ZTRI 57 айтема	ZTRI+TTPI 66 айтема
Cronbach's alpha	0.81	0.84	0.79	0.76	0.70	0.71	0.85	0.86

По-долу представяме част от дескриптивните статистики. Оттук нататък, за пълната скала с 66 айтема ще използваме съкращението „**ZTRI+**“, а за скалата с 57 айтема ще остане разпространеното „**ZTRI**“.

Таблица 4 - Дескриптивни статистики по отделните субскали

Descriptive Statistics							
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Dev.	Skewness	Kurtosis
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic
МН	403	1.09	4.73	2.90	0.64	.178	-.303
БТ	403	1.56	5.00	3.54	0.65	-.027	.176
НФ	403	1.30	5.00	3.10	0.63	.065	-.152
НХ	403	2.06	4.69	3.41	0.45	-.025	.024
БЕ	403	1.83	4.75	3.59	0.45	-.393	.902
МП	403	1.63	5.00	3.64	0.55	-.579	1.125

ZTRI (57 айтема). Тук са показани статистиките, при използване на **суровите** резултати. Статистики: $\bar{X} = 189.56$, $\sigma = 18.39$, $Min = 132$, $Max = 256$; $Skew = 0.321$; $Kurt = 0.692$.

ZTRI+ (66 айтема). Тук са показани статистиките, при използване на **суровите** резултати. Статистики: $\bar{X} = 221.40$, $\sigma = 20.63$, $Min = 158$, $Max = 297$. $Skew = 0.321$; $Kurt = 0.618$.

Проверката за нормалност на разпределението на скалите **ZTRI** и **ZTRI+**, както и на всички субскали, с помощта на D-теста на Колмогоров-Смирнов, показва отсъствието на нормалност на разпределението, макар и на практика повечето стойности да са гранични. Това наложи използването на непараметричен метод за оценка на корелациите - теста Kendall's tau_b. Определените с този тест корелации между отделните субскали дават ниски стойности (Kendall's tau_b < 0.20), което ни кара да заключим, че скалите са относително автономни. Единственото изключение е умерената корелация между субскалите **МН** и **НФ** (Kendall's tau_b = 0.31).

При сравняването чрез TTEST на средните стойности по субскалите при определените от нас групи - по възраст - до 39 навършени години и от 40 навършени нагоре; по биологичен пол - мъже и жени; по образование - до завършено средно и над средно образование, установихме, че статистически значимите различия се определят най-силно от фактора „**образование**“, следва-

ни от фактора „биологичен пол” и най-малко от „календарната възраст” на ИЛ. Това бе неочаквано за нас, защото първоначалната ни хипотеза за тези зависимости бе точно обратната. Така например, установихме, че ИЛ с по-високо от средно образование спрямо тези с образование до средно включително имат значимо по-ниски стойности по субскалите **МН**, **НХ**, **НФ** ($p < 0.01$), и значимо по високи стойности по субскалата **БЕ** ($p < 0.05$). Тоест, установяват се значими различия в 4 от 6-те субскали. При сравняването по биологичен пол се установи, че мъжете имат значимо по-ниски стойности от жените по субскалите **НХ**, **НФ** и **БТ** ($p < 0.01$) - т.е., в 3 от 6-те изследвани субскали. Единственото значимо различие по възрастово разпределение се оказа в стойностите по субскалата **НФ** ($p < 0.001$) - т.е., ИЛ на възраст 40+ години показват значимо по-високи стойности по тази субскала.

Както вече анонсирахме, за нас представляваше интерес и оптимизирането на кратката версия на ZTRI и ZTRI+. За тази цел ние се ръководихме основно от предложението на Проданов [9, с. 153], като внесохме някои малки промени, наложени от многократно проведения анализ. Промените, касаещи кратката версия на Проданов за ZTRI се свеждат до следното (тук са показани поредните номера на айтемите в 5-факторната версия на ZTRI): в неговата субскала за МН добавихме айтем 16; в субскалата за МП заменихме айтем 2 с айтем 11; в субскалата НХ заменихме айтем 46 с айтем 31 и добавихме айтем 23; в субскалата НФ не сме правили промени; в субскалата БЕ добавихме айтем 21. Така новополучената кратка версия за ZTRI съдържа 18, вместо 15 айтема. По-нататък кратката версия за ZTRI ще отбелязваме като ZTRIs. Към последната добавихме три айтема от субскалата БТ („бъдеще-трансцендентално”) - това са айтемите 57, 58 и 59 (виж приложението). Новополучената кратка версия на ZTRI+, ще отбелязваме по-нататък като ZTRIs+.

В Таблица 5 и 6 представяме резултатите от проведението ИФА, като във втората таблица отново са показани факторните тегла, съгласно формулата на Норман и Стрейнер - т.е., тези, които са по-големи от 0.257.

Таблица 5 - Проверка на адекватността за провеждане на ИФА чрез показателите за адекватност на Kaiser-Meyer-Olkin и сферичност на облака от данни на Bartlett's Test of Sphericity.

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.744
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	2363.261
	df	210
	Sig.	.000

Таблица 6. Изследователски факторен анализ по метода на главните компоненти с ротация по Varimax

	Фактор							Фактор					
	1	2	3	4	5	6		1	2	3	4	5	6
Субскала	МН	БТ	НХ	НФ	МП	БЕ	Субскала	МН	БТ	НХ	НФ	МП	БЕ
Айтем №							Айтем №						
q1=Q4	.690						q12=Q38				.765		
q2=Q7					.793		q13=Q39				.784		
q3=Q10			.316		.573		q14=Q40						.693
q4=Q11	-.283				.783		q15=Q42			.795			
q5=Q14				.721			q16=Q43						.699
q6=Q16	.777						q17=Q50	.785				-.262	
q7=Q20					.750		q18=Q54	.736					
q8=Q21					.694		q19=Q57		.864				
q9=Q23			.506	.311			q20=Q58		.873				
q10=Q26			.564				q21=Q59		.841				
q11=Q31			.799										

Тук с **qi** означаваме айтемите, като индексът **i** обозначава техния пореден номер в кратката версия, докато с **Qi** - както са в оригиналната скала на Зимбардо (ZTRI), а последните три айтема са от нашата ZTRI+, добавени към първата. Съкратените обозначения за субскалите са със значението, посочено по-горе. Всички айтеми в

кратките версии ZTRIs и ZTRIs+ са „правилни” - т.е., отчитането на точките е такова, каквото е попълнено от ИЛ. По този начин, за нас, ZTRIs се представя с 18 айтема, а ZTRIs+ с 21.

При така представеното 6-факторно решение за ZTRIs+, шестте фактора обясняват 61.854% от общата вариация, като разпределението по реда на факторите е следното: фактор 1 - 11.594%, фактор 2 - 11.506%, фактор 3 - 9.845%, фактор 4 - 9.738%, фактор 5 - 9.699%, и фактор 6 - 9.473%.

При проверката на надеждността на вътрешната съгласуваност на айтемите в целия въпросник и отделните скали чрез Cronbach's alpha, получихме следните резултати, представени в таблица 7:

Таблица 7 - Надеждност на вътрешната съгласуваност на айтемите по скали.

Скала	МН	БТ	НХ	НФ	МП	БЕ	ZTRIs 18 айтема	ZTRIs+ 21 айтема
Cronbach's alpha	0.76	0.85	0.65	0.72	0.72	0.61	0.70	0.72

По-долу представяме част от дескриптивните статистики.

Таблица 8 - Дескриптивни статистики по отделните субскали.

Descriptive Statistics							
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Dev.	Skewness	Kurtosis
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic
МН	403	1.00	5.00	2.88	0.84	.141	-.740
БТ	403	1.00	5.00	3.49	0.85	-.050	-.227
НХ	403	1.75	5.00	3.46	0.64	.013	-.380
НФ	403	1.00	5.00	2.98	0.91	.013	-.461
МП	403	1.00	5.00	3.63	0.75	-.825	1.157
БЕ	403	1.50	5.00	3.84	0.56	-.478	.996

ZTRIs (18 айтема). Тук са показани статистиките, при използване на **суровите** резултати: $\bar{X} = 60.59$, $\sigma = 7.21$, $Min = 36$, $Max = 85$; $Skew = 0.272$; $Kurt = 0.497$. ZTRIs+ (21 айтема). Показани са статистиките, при използване на **суровите** резултати: $\bar{X} = 71.06$, $\sigma = 8.05$, $MIN = 44$, $MAX = 100$; $Skew = 0.292$; $Kurt = 0.510$.

Д-тестът на Колмогоров-Смирнов за скалите ZTRIs и ZTRIs+, както и на всички субскали, показва отсъствие на нормалност на разпределението. Това наложи използването на непараметричен метод за оценка на корелациите - теста Kendall's tau τ_b . Определените с този тест корелации между отделните субскали дават ниски стойности (Kendall's tau $\tau_b < 0.20$), което ни кара да заключим, че скалите са относително автономни.

Корелациите между ZTRI и ZTRIs, и ZTRIs+ и ZTRIs+ са високи и, съответно, са Kendall's tau $\tau_b = 0.71$ в първия случай и Kendall's tau $\tau_b = 0.73$ - във втория. Измерени със същия тест - Kendall's tau τ_b , корелациите между съответните субскали на пълната и кратката версии са значими или високи - между 0.58 и 0.76.

3. Етап на обсъждане на получените резултати.

След подробно обсъждане на всички получени резултати, забелязахме, че някои айтеми спокойно може да бъдат премахнати, без да се промени нещо съществено в посочените по-горе статистики, но ние останахме верни на решението си да включим всички 66 айтеми в пълната версия ZTRI+. Позволихме си субскалата „Бъдеще” да наречем „Бъдеще (екзистенциално)” с цел да я отграничим от „Бъдеще-трансцендентално”, както и от версиите на адаптация на въпросника, включващи субскала „Бъдеще-негативно”.

Възможно е нашата адаптация на въпросника ZTRI с включена субскала „трансцендентално бъдеще” да не е най-оптималния вариант на адаптация, но вярваме, че сме постигнали близък до оптималния резултат, като не забравяме, че този конструкт - „времева перспектива”, е изключително динамичен.

Изводи от изследването и разкриване на перспективите за продължаващи търсения и разработки в това научно направление. Ще си позволим да посочим

следните три извода, разкриващи и перспективите за по-нататъшни търсения и разработки в това научно направление, разбира се, от позицията на познанията, с които разполагаме към настоящия момент:

1. Предложените от нас инструменти за изследване на времевата перспектива на личността представляват, според нас, достатъчно надеждна база, за проучвания, свързани с този конструкт в български условия.

2. Използваният от нас подход предполага разширяване на неговите възможности и допълнителни търсения за по-надеждни и цялостни решения, свързани с времевата перспектива - т.е., той търпи по-нататъшно развитие.

3. Според нас, представеното проучване представлява една поредна крачка напред към превръщането на психологията в истинска наука, предвид принципите за демаркация между наука и псевдонаука.

Възможно е така представените от нас изводи да изглеждат претенциозно, но те отразяват нашето кредо, че науката трябва да разполага с доказателства за твърденията си, за да може да прави достоверни прогнози.

ПРИЛОЖЕНИЕ

*Въпросник за времевата перспектива ZTPI+.**

Инструкция: Моля, прочетете всички, предложени във въпросника, твърдения, и отговорете колкото може по-честно на въпроса: „Доколко това е характерно или вярно по отношение на Вас?“ Отбележете отговора си в съответното квадратче с **X** или **I**. Моля, отговорете на ВСИЧКИ въпроси.

1. Вярвам, че да се събираш с приятели на парти (купон) е едно от най-големите удоволствия в живота.

2. Познатите от детството ми гледки, звуци, аромати, често се превръщат за мен в поток от приятни спомени.

3. Съдбата определя голяма част от живота ми.

4. (1). Често си мисля за това, какво е трябвало да направя в живота си по друг начин.

5. Моите решения най-често са повлияни от обкръжаващите ме хора и обстоятелства.

6. Смятам, че всяка сутрин човек трябва да планира деня си.

7. (2). Приятно ми е да мисля за миналото си.

8. Аз действам импулсивно.

9. Не се безпокоя, ако не съм успял (-а) да свърша нещо навреме.

10. (3). Ако искам да постигна нещо, то аз си поставям цели и мисля над това, с какви средства да ги постигна.

11. (4). Най-общо казано, за миналото си спомням значително повече хубави неща, отколкото лоши.

12. Когато слушам любимата си музика, често забравям за времето.

13. Отначало подготвям това, което трябва да свърша утре, свършвам и другата необходима работа, и едва след това се отдавам на развлечения в днешната вечер.

14. (5). Ако е съдено нещо да се случи, то ще се случи, няма значение какво правя аз.

15. Харесват ми разказите за това, какво е било в „добрите стари времена“.

16. (6). Болезнените преживявания в миналото продължават да занимават мислите ми.

17. Старая се да живея пълноценен живот доколкото е възможно, наслаждавайки се на днешния ден.

18. Разстройвам се, когато закъснявам за предварително уговорени срещи.

19. В идеалния случай, бих изживявал (-а) всеки свой ден така, като че ли е последен.

20. (7). С лекота се появяват в мислите ми щастливите спомени за добрите времена.

21. (8). Навреме изпълнявам задълженията си, свързани с моите приятели и началството.

22. Случвало ми се е да бъда обект на лошо отношение и отхвърляне.

23. (9). Вземам своите решения в зависимост от предизвикателствата на момента.

24. Приемам всеки ден такъв, какъвто е, без да се опитвам да го планирам предварително.

25. В миналото има твърде много неприятни спомени, затова предпочитам да не мисля за него.

26. (10). Важно е в живота ми да има вълнуващи моменти.

27. Правил (-а) съм грешки в миналото, които бих искал (-а) да поправя.

28. Чувствам, че е много по-важно да получиш удоволствие от това, което правиш, отколкото да свършиш работата в срок.

29. Изпитвам носталгия по детството.

30. Преди да взема решение, претеглям минусите спрямо плюсовете.

31. (11). Рискът ми помага да избегна скуката в живота.

32. За мене е по-важно да получавам удоволствие от самото пътуване през живота, отколкото да бъда съсредоточен (-а) само върху целта на това пътешествие.

33. Рядко нещата се получават така, както съм очаквал (-а).

34. Трудно ми е да забравя неприятните неща от моята младост (минало).

35. Дейността престава да ми доставя удоволствие и моята активност намалява, ако трябва да мисля за целта, последствията и практическите резултати.

36. Даже когато получавам удоволствие от настоящето, винаги го сравнявам с нещо подобно от миналото.

37. Всъщност, невъзможно е да планираш бъдещето си, защото всичко е твърде променливо.

38. (12). Живненият ми път се контролира от сили, на които аз не мога да влияя.

39. (13). Няма смисъл да се притеснявам за бъдещето, тъй като така или иначе нищо не мога да направя.

40. (14). Изпълнявам плана си навреме, благодарение на това, че непрекъснато вървя напред.

41. Забелязвам, че губя интерес, когато членовете на моето семейство започват да си спомнят за миналото.

42. (15). Рискувам, за да внеса в живота си вълнение и възбуда.

43. Правя си списък за това, което трябва да свърша.

44. По-често следвам сърцето си, отколкото разума.

45. (16). Способен (-а) съм да не се поддавам на изкушения, когато знам, че ме очаква работа, която е необходимо да свърша.

46. Откривам за себе си, че вълнуващите моменти често ме завладяват.

47. Животът днес е твърде сложен, аз бих предпочел (-а) по-простичък живот, какъвто е бил в миналото.

48. Предпочитам приятели, които са по-спонтанни, отколкото предсказуеми.

49. Харесват ми семейни ритуали и традиции, които регулярно се повтарят.

50. (17). Мисля си за лошите неща, което са се случили с мен в миналото.

51. Продължавам да работя по трудни, неинтересни задачи, ако те ще ми помогнат да продължа напред.

52. Да похарча изкараните пари за удоволствия днес е по-добре, отколкото да ги спестя за сигурност утре.

53. Често късметът носи по-голяма награда, отколкото тежката работа.

54. (18). Мисля за онези хубави неща, които изпуснах в живота си.

55. Харесвам близките ми отношения да са изпълнени със страст.

56. Винаги ще има време да наваксам с работата си.

57. (19). Може да умре само физическото ми тяло.

58. (20). Моето тяло е само временно пристанище за моята душа.

59. (21). Смъртта — това е просто ново начало.

60. Вярвам, че се случват чудеса.

61. Теорията за еволюцията напълно обяснява как са се появили хората.

62. Хората имат душа.

63. Науката не може да обясни всичко.

64. След смъртта ще ми бъде потърсена отговорност за всички постъпки, извършени от мен през живота ми.

65. Съществуват божии закони, според които хората трябва да живеят.

66. Вярвам в духове.

В края на въпросника ИЛ попълват: име и фамилия (или инициали и биологичен пол); възраст; населено място; образование и дата на изследването.

* Резултатите от всички айтеми се отчитат така, както са попълнени от ИЛ - само при айтем 41 отчитането става по обратния начин (1=5; 2=4; 3=3; 4=2 и 5=1). В скоби са отбелязани поредните номера на айтемите в кратката версия **ZTPIs+** (което, разбира се, не се показва на ИЛ в пълната версия **ZTPi+**).

Ключ за **ZTPi+** (пълна версия - 66 айтема):

МН: „минало-негативно” - 4, 5, 16, 22, 25, 27, 33, 34, 36, 50, 54. Общо 11 айтема.

БТ: „бъдеще-трансцендентално „ - 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66. Общо 9 айтема.

НФ: „настояще-фаталистично „ - 3, 14, 24, 35, 37, 38, 39, 47, 53, 56. Общо 10 айтема.

НХ: „настояще-хедонистично „ - 1, 8, 9, 12, 19, 23, 26, 28, 31, 32, 42, 44, 46, 48, 52, 55. Общо 16 айтема.

БЕ: „бъдеще (екзистенциално)” - 6, 10, 13, 17, 18, 21, 30, 40, 43, 45, 51, 61. Общо 12 айтема.

МП: „минало-позитивно” - 2, 7, 11, 15, 20, 29, 41, 49. Общо 8 айтема. Внимание с отчитането на айтем 41.

Ключ за **ZTPIs+** (кратка версия - 21 айтема):

МН: „минало-негативно” - 4, 16, 50, 54. Номерация в кратката версия: 1, 6, 17, 18. Общо 4 айтема.

БТ: „бъдеще-трансцендентално „ - 57, 58, 59. Номерация в кратката версия: 19, 20, 21. Общо 3 айтема.

НФ: „настояще-фаталистично „ - 14, 38, 39. Номерация в кратката версия: 5, 12, 13. Общо 3 айтема.

НХ: „настояще-хедонистично „ - 23, 26, 31, 42. Номерация в кратката версия: 9, 10, 11, 15. Общо 4 айтема.

БЕ: „бъдеще (екзистенциално)” - 10, 21, 40, 45. Номерация в кратката версия: 3, 8, 14, 16. Общо 4 айтема.

МП: „минало-позитивно” - 7, 11, 20. Номерация в кратката версия: 2, 4, 7. Общо 3 айтема.

СПИСЪК НА ЛИТЕРАТУРАТА:

1. Кирилов К.Н. Сравнителен анализ на методики за изследване на психологическата възраст в каузометрията // Балканско научно обозрение. 2019. Т. 3. № 3(5). С. 46-49.

2. Кирилов К.Н. Диагностично-консултативни и психотерапевтични перспективи за приложение на каузометричния анализ в България // Балканско научно обозрение. 2019. Т. 3. № 4(6). С. 54-59.

3. Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. Киев: Наукова думка, 1984.

4. Zimbardo Ph.G., Boyd, J.N. Putting time in perspective: A valid, reliable individual differences metric // Journal of Personality and Social Psychology. 1999. 77/6, 1271-1288.

5. Зимбардо Ф.Г., Бойд Дж.Н. Парадокс времени. Новая психология времени, которая улучшит вашу жизнь. Санкт Петербург: Речь, 2010.

6. Левкова И.И. Специфика на психологическото време в сценариите на живота // Бургас: Управление и образование. 2014. Т. X (4). С. 59-64.

7. Кроник А.А., Ахмеров А.А. Каузометрия: Методы самопознания, психодиагностики и психотерапии в психологии жизненного пути. Москва: Смысл, 2008.

8. Ангелова В.А. Времева перспектива и смисъл на живота в юношеска възраст. (Автореферат на дисертационен труд за присъждане на ОНС „доктор” по психология). URL: <http://procedures.uniplovdiv.bg/docs/procedure/1149/771026663816534854.pdf> (Last accessed: 10.02.2020).

9. Проданов М.Н. Още за операционализацията на конструкта „времева перспектива” // Българско списание по психология. 2018. 1-4. С. 147-164.

10. Сырцова А.А., Соколова Е.Т., Митина О.В. Адаптация опросника временной перспективы личности Ф. Зимбардо // Психологический журнал. 2008. том 29. № 3. С. 101-109.

11. Norman G. R., Streiner D. L. Biostatistics: The bare essentials. St. Louis, MO: Mosby. 1994.